

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ АДАПТАЦІЇ СТУДЕНТІВ ДО ВИЩОГО ЗАКЛАДУ ОСВІТИ

Постановка проблеми. Беззаперечними завданнями вищої освіти є забезпечення фундаментальної наукової та професійної підготовки, а також набуття громадянами освітньо-кваліфікаційних рівнів відповідно до їхніх інтересів і здібностей. Успішне вирішення цих завдань значною мірою залежить від того, як швидко та інтенсивно відбудуться процеси адаптації, з одного боку, системи освіти до вимог і змін у суспільстві, потреб входження до світового освітнього простору, з іншого боку, – студентів до навчального процесу у вищому закладі освіти та до трансформації оточуючого соціального середовища.

За даними наших досліджень студент вищого навчального закладу (інженер-педагог) адаптується до умов навчання у вищому навчальному закладі тільки після закінчення другого курсу навчання, а на адаптацію молодого працівника на виробництві за даними досліджень Харківського Національного університету наукової лабораторії соціологічного факультету потрібно близько трьох-восьми років.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукових фундаментальних працях оптимізація адаптаційного процесу розглядається як найважливіший резерв підвищення ефективності виробництва, при цьому вагоме значення надається педагогічному забезпеченню соціальної та професійної адаптації. Загальні проблеми педагогічного забезпечення адаптаційного процесу розглянуто в працях Г.О. Балла, О.Б. Георгієвського, Т.В. Землякової, М.П. Лукашевича, М.І. Махмутова, А.П. Сейтешева, Р.Х. Шакурова. Ставляться питання безпосередньо педагогічного забезпечення адаптації в дослідженнях Н.С. Шафажинської, В.С. Штифурака та інших.

Адаптація до навчальної діяльності у вищому закладі освіти розглядалась у працях І.А. Алівердієвої, О.Л. Балана, Л.Ф. Бенедіктової, А.Т. Беренгера, Д.С. Грасмане, С.І. Селіверстова, О.В. Сиомичева та багатьох інших. Але аналіз наукових праць свідчить, що адаптація майбутніх інженерів-педагогів ще не стала предметом комплексного психолого-педагогічного дослідження.

Постановка завдання. Тому ми ставимо за мету розглянути та проаналізувати у статі поняття «адаптація» з точки зору психології, педагогіки, соціології, розглянути взаємозв'язок процесів «соціалізації» та «адаптації», визнати сутність процесу адаптації.

Виклад основного матеріалу. При вивченні адаптації одним із найактуальніших питань є співвідношення адаптації і соціалізації. Процеси соціалізації й адаптації тісно взаємозв'язані, оскільки відображають єдиний процес взаємодії особистості й суспільства. Часто соціалізація пов'язується тільки із загальним розвитком, а адаптація – з умінням особистості, що вже сформувалася, визначатися в нових умовах спілкування і діяльності. Явище соціалізації визначається як процес і результат активного відтворення індивідом соціального досвіду, здійснюваного в спілкуванні і діяльності. Поняття соціалізації значною мірою має відношення до соціального досвіду, розвитку і становлення особистості під впливом суспільства, інститутів і агентів соціалізації. У процесі соціалізації формуються психологічні механізми взаємодії особистості з середовищем, що здійснюються в процесі адаптації.

Розкриваючи суть концепції адаптивної соціалізації, М.П.Лукашевич зазначає, що соціалізація розуміється як процес довжиною в життя взаємодії людини з довкіллям шляхом адаптації її в кожній зі сфер життєдіяльності, які змінюють одна одну. Кожна з адаптацій, як особлива діяльність людини щодо засвоєння нової конкретної соціальної ситуації (суб'єктивно нової саме для неї), додає їй соціального досвіду (об'єктивно існуючого як елемент культури цього суспільства) і тим самим збільшує рівень її соціалізації. Наступна адаптація індивіда, спираючись на новий, більш високий рівень його соціалізації, проходить більш ефективно, що надає йому змогу швидше піднятися на чергову сходинку соціалізації і т.д. Під час взаємодії індивіда з соціальним середовищем (а значить, і впливу індивіда на суспільство в напрямі задоволення своїх соціальних потреб) здійснюються зміни в суспільстві в напрямку більшої орієнтації на людину, сукупність її соціальних інтересів. У такий спосіб реалізується друга сторона нероздільного процесу соціалізації — соціалізація суспільства. Адаптація являє собою певні етапи в становленні та розвитку особистості людини, тому їх слід розглядати в рамках більш широкого поняття соціалізації. Як бачимо, соціальна адаптація і соціалізація — це нерозривні процеси, які доповнюють один одного, і мають в своїй основі (як і вся взаємодія в природі) обмін інформацією, енергією і речовиною, але відрізняються як змістовим, так і часовими параметрами.

Звернемося до питань щодо сутності адаптації. У людському суспільстві адаптація реалізується на біологічному, фізіологічному, педагогічному, психологічному, економічному рівнях.

Адаптуватися людині доводиться протягом життя: при переході з дошкільного закладу в школу, зі школи - до професійно-технічного училища або вищого навчального закладу; з навчального закладу - на виробництво, а також при зміні праці та колективу, тобто на різних вікових етапах. Вважаємо за доцільне приділити особливу увагу дослідженню стану переходу випускника школи до вищого навчального закладу. За нашими даними, кожний другий випускник школи відповів, що обрав професію випадково. Лише кожний десятий зробив свій вибір свідомо, але потім наступила байдужість до професії.

Для багатьох молодих людей вибір професії, тобто навчального закладу, де відбудеться оволодіння обраною професією, припадає на той період життя, коли самостійно важко приймати важливі рішення, нерідко юнаки та дівчата переоцінюють свої здібності й можливості, що призводить до негативних наслідків. Ще однією з причин є низький рівень професійної орієнтації, яка є важливою умовою успішної адаптації.

Поняття адаптації більш широко використовується в педагогіці, соціології, психології та в соціальній психології для визначення пристосування індивіда до групи або до кожного індивіда. У сучасній науковій літературі існують різні підходи до тлумачення і розуміння цього поняття. Широкий спектр цих визначень обумовлений як різнобічністю і суперечливістю самого явища адаптації, так і суб'єктивними чинниками: суб'єктивними світоглядними підходами, професійними підходами дослідників тощо. Так, О.Б.Георгієвський вважає, що адаптація — особлива форма відображення системами впливу зовнішнього і внутрішнього середовища, що полягає в тенденції до встановлення між ними динамічної рівноваги. Автор підкреслює, що, по-перше, адаптація — це процес активного відображення, який забезпечує самозахист системи у її розвитку. По-друге, адаптація формується стосовно як до зовнішніх, так і до внутрішніх впливів (адаптація частин всередині системи). По-третє, адаптація не має абсолютного характеру, вона виявляється як тенденція до встановлення певного ступеню гармонії системи з зовнішнім і внутрішнім середовищем. Ця тенденція полягає в об'єктивній неможливості досягнення

абсолютної гармонії, є джерелом безкінечного процесу розвитку матеріальних систем. [1, 27].

Психологи при дослідженні цієї проблеми зосереджують свою увагу на закономірностях психічних процесів, психічних станів і розвитку особистості в адаптаційний період щодо якісних перетворень основних її психологічних параметрів. Розглядаючи трактування поняття адаптації у психології, Г.О. Балл підкреслює два моменти — розуміння її як єдності, взаємозумовленості, опосередкованості протилежна спрямованих процесів акомодатії й асиміляції та залежність характеру адаптаційних процесів від стадії онтогенезу.

Принципова відмінність психічної адаптації від інших її видів полягає, на думку Т.В. Землякової, в наявності механізмів усвідомленого саморегулювання, в основі яких лежить суб'єктивна оцінка зовнішніх впливів, характер якої детермінується структурою індивідуальних і особистісних якостей суб'єкта. Завдяки цьому здійснюється регулювання адаптаційних процесів з боку інтелектуальної активності людини [4, 13]. Психічну адаптацію не слід вважати ефективною, якщо надмірне напруження адаптаційних механізмів призводить до порушення нормального функціонування організму, до порушення фізичного чи психічного здоров'я. Психічна адаптація є нерозривним, невід'ємним компонентом адаптації людини як соціальної істоти, впливає на інші компоненти — біологічну та соціальну адаптацію.

Деякі автори розглядають адаптацію як процес, інші — як спосіб, чи метод, процес, умову, ступінь, наслідок. Дослідники, що характеризують адаптацію як процес, по-різному тлумачать його зміст. Одні з них розглядають адаптацію як процес пристосування особистості до існуючих суспільних відносин, норм, зразків, цінностей, інші — як процес активної взаємодії індивіда і середовища, треті — поєднують обидві ознаки.

У психології під адаптацією часто розуміють процес досягнення рівноваги об'єкта та суб'єкта адаптації. Адаптація в психології належить до більш стабільних рішень — добре організованим засобом справлятися з типовими проблемами, які кристалізуються шляхом послідовного ряду пристосувань.

Адаптація - важливий етап в житті молодшої людини. Вона повинна звикнути до нових людей, встановити з членами колективу неформальні контакти, сприйняти, як свої особисті, цілі та завдання колективу, тобто «акліматизуватися» в ньому. Звичайно, цей процес тісно пов'язаний із подоланням певного психологічного бар'єру. Професійна адаптація – активний процес професійного становлення молодого робітника. У той же час це і перевірка в умовах конкретного виробництва відповідальності професійного вибору, рівня професійної підготовки, знань та вмінь, придбаних в училищі, чи у школі, чи міжшкільних комбінатах і т.д. Успіх професійного становлення молодого робітника залежить від багатьох факторів як суб'єктивного, так і об'єктивного характеру, найважливішими з яких є: мотиви вибору професії, умови професійної адаптації, що в період навчання, рівень професійної підготовки, умови професійної адаптації на виробництві (відповідність виконуваної роботи до професії та кваліфікації; взаємодопомога, наставництво та інше).

Як бачимо, у науці не вироблено єдиного підходу щодо тлумачення сутності та структури поняття «адаптація». У дослідженнях із проблем адаптації розкриваються різні підходи до визначення її типів. Характеризуючи адаптацію як процес, дослідники виділяють такі його компоненти: «адаптивне середовище», «елемент, який адаптується», «адаптивна ситуація», «адаптивна потреба». Говорячи про середовище адаптації, дослідники ділять його на предметне (види діяльності) та особистісне (склад первинного

колективу, відносини тощо). Неузгодженість між особистістю і середовищем може наступити в результаті як змін у самому середовищі, так і в підструктурах особистості: мотивів, спрямованості, знань тощо. Успішність процесу адаптації зумовлюється інтеграцією зовнішніх і внутрішніх умов її протікання. Вивчення теоретичних досліджень із проблем адаптації засвідчує, що при аналізі зовнішніх умов її протікання не враховувались особливості соціально-економічного розвитку суспільства. У своєму дослідженні ми припускали, що кардинальні зміни у політичній, економічній сферах суспільства тим чи іншим чином впливають на особливості процесів адаптації і, будучи зовнішніми, мають суттєвий вплив на внутрішні умови її протікання. Враховуючи вищезазначене, компонентами процесу адаптації студентів до вузу, на нашу думку, слід вважати:

- макросередовище — соціально-економічна система у її динамічному розвитку;
- мікросередовище — вищий навчальний заклад як складна соціально-педагогічна система з підсистемами;
- елемент, який адаптується, — індивід, студент;
- адаптивна ситуація — зміна основного, провідного виду діяльності індивіда, середовища спілкування;
- адаптивна потреба, що, усвідомлена студентом, перетворює його в суб'єкт адаптації;
- умови адаптації;
- чинники адаптації;
- види адаптації;
- типи адаптації.

Для нашого дослідження особливий інтерес становлять праці педагогів, психологів, соціологів, які вивчали проблему адаптації студентів вищих навчальних закладів.

Вступ абітурієнта до вузу відкриває перед ним новий етап соціального становлення. Нові умови діяльності ставлять особистість перед необхідністю її освоєння, тобто адаптації. Адаптація до вузу виступає обов'язковою умовою успішності етапу соціальної адаптації, соціалізації особистості. Таким чином, адаптація студента до вузу — багатоплановий процес, який, з одного боку, є етапом соціальної адаптації особистості, з другого — включає й інші окремі адаптаційні процеси.

На думку дослідників, щодо адаптації студента вищий заклад освіти реалізує такі функції:

- 1) соціально-економічні, обумовлені статусом студентства як соціальної спільноти, з притаманними їй рисами життя і діяльності, які в сукупності визначають рівень професійної кваліфікації випускників;
- 2) громадсько-політичні, які визначають активну науково-світоглядну позицію особистості;
- 3) соціально-психологічні, що забезпечують формування гармонійно розвиненої особистості на основі засвоєння широкого кола норм соціальної поведінки.

Важливим для нашого дослідження є вивчення підходів щодо визначення умов та чинників адаптації студентів до навчання у вузі. У своїй праці Н.Є. Шафажинська зазначає, що адаптація студента-першокурсника в систему навчання у вузі є складним динамічним процесом, який характеризується взаємодією певних чинників, а саме:

- об'єктивно-соціальних (характер вищого навчального закладу, специфіка провідного предмета, особливості організації навчального процесу, система вимог, комплекс цінностей і норм студентського колективу і колективу викладачів);
- соціально-психологічних, які зумовлюють «включення» особистості у нове

соціальне середовище (мотивація особистості, рівень здібностей до певного профільюючого предмета, якості особистості, інтелектуальний рівень, рівень розвитку самосвідомості, навички самоконтролю, самокритичності і саморегуляції, індивідуальний стиль діяльності та ін.);

- психологічних (індивідуально-психологічні особливості особистості, пов'язані з темпераментом та ін.).

За дослідженням вчених-педагогів, в адаптації студентів в основному виділяються п'ять аспектів: соціальний, психологічний, соціально-професійний та педагогічний.

На нашу думку, всі види вузівської адаптації (до навчальної, і до наукової діяльності, і до професії, обраного фаху, стосунків, норм, цінностей, врешті-решт — до умов побуту, відпочинку) діалектичне взаємодіють, і ця взаємодія впливає на ефективність кожної з них.

Дослідники процесу адаптації студентів у вищому навчальному закладі по-різному підходять до визначення її тривалості та етапів. Зокрема, розглядаючи етапи адаптації, говорять про «формальну і справжню», «внутрішню і зовнішню» адаптації.

Термін «зовнішня адаптація», на думку В.М. Дугінця, підкреслює зовнішні умови середовища, до якого студент повинен пристосуватися. «Внутрішня адаптація» передбачає, що адаптаційні процеси відбуваються на рівні особистості, у прямій залежності від її особливостей. Дослідник стверджує, що, за його даними, на «зовнішньому» рівні адаптація у всіх студентів завершується у другому семестрі, у 72% на третьому курсі — і на «внутрішньому» рівні, у 28% студентів вона не відбувається зовсім або знаходиться на дуже низькому рівні [2, 63-65].

Так, на думку А.Н. Жмирікова [3], результатом процесу адаптації має бути стан психологічного включення особистості у діяльність, що супроводжується реалізацією внутрішньоособистісних можливостей у конкретних умовах життєдіяльності і добрим самопочуттям.

Таким чином, у наведеному визначенні закладено такі критерії адаптованості особистості:

- 1) ефективність діяльності особистості;
- 2) ступінь реалізації внутрішнього особистісного потенціалу;
- 3) ступінь інтеграції особистості з макро- і мікросередовищем;
- 4) емоційне самопочуття.

Вивчаючи адаптацію студентів на психологічному рівні в двох напрямках навчальної діяльності — пізнавальному і комунікативному, Л.П. Меркулова виділяє внутрішні і зовнішні критерії адаптованості. Зовнішніми критеріями, під якими розуміють ефективність (результативність, продуктивність) діяльності, розглядаються оцінні показники успішності у навчанні і показники соціального визначення студента у навчальній групі. Внутрішнім, суб'єктивним критерієм адаптованості як у пізнавальній, так і в комунікативній діяльності розглядається самооцінка [5, 14-15]. На думку О.В. Ткаченко, критеріями оцінки успішності соціальної адаптації можуть бути: по-перше, ступінь засвоєння індивідуумом цінностей і норм мікросоціуму; по-друге, ступінь включення його в систему функціонально-рольових відношень [6, 120].

Критерії адаптації В.М. Дугінець визначає відповідно до її видів, а саме: навчальна — успішність, задоволеність професійною підготовкою, сформованість умінь самостійної роботи, участь у НДРС і ННРС, сформованість навчальних умінь; соціально-психологічна — громадська активність, взаємини у колективі (соціометричний статус), самооцінка свого

місця і значення у колективі; задоволеність взаємостосунками, види діяльності і ступінь входження в них; професійно-педагогічна — професійна спрямованість особистості (мотиви), успішність із психолого-педагогічних дисциплін, участь у громадсько-педагогічній діяльності і її результативність; володіння уміннями професійної самоосвіти, наявність професійно-значущих рис характеру. [2].

Висновки. Узагальнюючи, можна зробити висновок, що в науковій літературі адаптація до вузу трактується як пристосування студента до вимог, змісту і характеру навчально-виховного процесу, спрямована на здобуття знань, умінь і навичок, формування системи норм, особистісних орієнтацій, вміння організувати своє життя для виконання поставленої мети, якостей, необхідних для певної трудової діяльності. Процес адаптації має діалектичний характер у процесі соціалізації, тому дослідження проблеми вимагає перш за все вивчення рушійних сил цього процесу з метою визначення умов оптимального впливу на них. Відповідно до цього відбувається виявлення суперечностей (об'єктивних, та суб'єктивних), що є передумовою виникнення адаптивної потреби та бажання, умов і чинників, які впливають на адаптаційні процеси у вищому закладі освіти.

Перспективи подальших досліджень. У подальшій роботі над даною проблемою ми зробимо спробу з'ясувати, від чого залежить здатність особистості адаптуватися до оточуючого середовища взагалі та до навчального закладу зокрема.

Література

1. Георгиевский А.Б. Эволюция адаптаций: Ист. - метод. исследование/Отв. ред. К.В. Манойленко: АН СССР. Ин-т истории естествознания и техники. — Л.: Наука, 1989. — 187 с.
2. Дугинец В.М. Профессионально-педагогическая адаптация студентов младших курсов педвузов: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. - Челябинск, 1988. — 20 с.
3. Жмыриков А.Н. Диагностика социально психологической адаптированности личности в новых условиях деятельности и общения.: Дис...канд. психолог. наук: 19.00.01. — М., 1989. — 249 с.
4. Землякова Т.В. Эмоциональный фактор в структуре процесса адаптации. Дис. ... канд. психол. наук. — К., 1996. — 193 с.
5. Меркулова Л.П. Изучение иностранного языка как психологический фактор адаптации студентов. Дис. ... канд. пед. наук. — Л., 1991. — 182 с.
6. Ткаченко А.В. Педагогическая подготовка студентов с учетом их возрастных особенностей: Дис. ... канд. пед. наук. — К., 1993. — 186 с.
7. Шафажинская Н.Е. Роль социально-психологической адаптации студентов 1 курса в оптимизации учебного процесса // Психологические проблемы интенсификации обучения иностранным языкам.—М.,1981.— С. 88-97.

Гура С.О.

Теоретичні аспекти дослідження процесу адаптації студентів до вищого закладу освіти

Розглянуто проблеми адаптації студентів до навчання у вищому навчальному закладі. Проведено контент-аналіз поняття «адаптація» з точки зору педагогіки, психології, соціології. Розглянуто взаємозв'язок процесів «соціалізації» та «адаптації».

Гура С.О.

Теоретические аспекты исследования процесса адаптации студентов к высшему учебному

заведенню

Рассмотрены проблемы адаптации студентов к обучению в высшем учебном заведении. Проведен контент-анализ понятия «адаптация» с точки зрения педагогики, психологии, социологии. Рассмотрена взаимосвязь процессов «социализации» и «адаптации».

S. Gura

Theoretical Aspects of the Process Students Adaptation to Higher Educational Establishment

The issues of the students' adaptation to the teaching process in a higher educational establishment are considered. Content analysis of the «adaptation» is made from the point of view of pedagogics, psychology and sociology. Interconnection between the processes of socialization and adaptation is considered.

Стаття надійшла до редакції 08.11.2007 р.